

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve
TAHAMMÜL AHLÂKI-IV
(MODERN DÖNEM)**

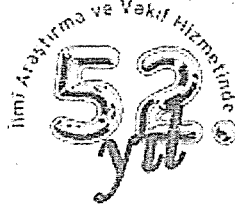
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

07-08 Ekim 2022

**Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Toplantı Salonu**

İstanbul 2022

® Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmi ve fikri muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a ait olup Bağcılar Belediyesinin desteği ile basılmıştır. *Kitapta yer alan çalışmalar hakem heyetinden geçmiş ve "Kitap bölümü" olarak değerlendirilmiştir.*

Toplantıyı Tertipleyenler:

**Muş Alparslan
Üniversitesi**

**İSLÂMÎ İLİMLER
ARAŞTIRMA VAKFI**

I- MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250- MUŞ

Telefon: 90(0436) 249 49 49 - Fax 90(0436) 249 13 18

e-posta: bilgi@alparslan.edu.tr - web: www.alparslan.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI(İSAV)

Kızıtaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul

Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37

Web Sitesi: <http://www.isavvakfi.org> – isav.org.tr

e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı-IV/ Editörler: Murat SERDAR, Cahit KARAALP, Abdullah ARCA, İstanbul: Kitap Dünyası, 2022, 632 s., 16x23,5 cm.

ISBN : 978-605-351-541-8

1. Kur'ân, 2. Toplum, 3. Fıkıh; 4. Dinî ve Sosyal Hayat; 5. Hukuk Tarihi

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı(İSAV)'ın hediyesidir.

İMÂMÎYYE ŞÎASI'NDA İÇ TENKİD:
KÜLEYNÎ'NİN EL-USÛL MİNE'L-KÂFÎ İSİMLİ ESERİNE EBÜ'L-
FAZL B. ER-RİZÂ EL-BURKAÎ'NİN YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER
VE BUNLARIN KRİTİĞİ

*Abdulalim DEMİR**

Giriş

İslâm düşünce tarihine bakıldığında mezheplerin birbirlerine muhtelif konularda eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Şîa'ya mezhep dışından yöneltilen tenkitler Şîa tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Şîî düşünceyi kabul etmeyenlerin mezhebe yaptıkları eleştiriler ve onların cevaplarıyla ilgili çalışmalar ses getiren bir husus olmamaktadır. Buna karşılık Şîî çevrenin merkezinde doğmuş, ilmini, irfanını buradan almış, soy olarak on iki imama dayanan, mezhep içerisinde âyetullah el-uzma seviyesine ulaşmış birinin tenkitleri dikkat çekicidir. Bu noktada Şîa içerisinde yetişmiş ve Şîa hadis kaynaklarına yönelik önemli eleştirilerde bulunanların başında Ebü'l-Fazl b. Rızâ el-Burkaî/el-Burkaî¹ (1908-1992) gelmektedir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, abdulalimdemir@hotmail.com

¹ Arapça harfleriyle “البرقي” olarak yazılan el-Burkaî nisbesinin telaffuzu ile ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklarda farklılıklar söz konusudur. el-Burkaî'nin *Kesru's-sanem* isimli eserini Arapçaya tercüme eden Sa'd Mahmut Rustem, yazarın nisbesini “el-Burka'î” olarak harekelemiştir. Aynı mütercim *el-Hurafâtü'l-vâfire fi ziyâreti'l-kubûr* kitabının tercümesinde ise “el-Burki'î” olarak harekelemiştir. Yazarın Farsça yazdığı eserleri incelendiğinde nisbenin harekelenmediği görülmüştür. You Tube'ta onun hayatını ele alan videolarda el-Burki'î telaffuzu ön plana çıkmaktadır. (Örnek olarak bk. <https://www.youtube.com/watch?v=pIapBHYk3QA>; <https://www.youtube.com/watch?v=Xp6ufwvZoXw>; <https://www.youtube.com/watch?v=Ti1enpAC0pg> erişim tarihi: 18.10.2022). Türkçe yazılan çalışmalarda “Burkaî” yazımının tercih edildiği görülmüştür. Yapılan istişareler neticesinde ülkemizdeki çalışmalara mutabık kalmanın uygun olacağı düşünülmüş ve bildiride Burkaî yazımı tercih edilmiştir.

Humeynî'nin (ö.1902-1989) gençlik yıllarından otuz yıllık medrese arkadaşı² olan Burkaî'nin İmâmiyye Şîası'nın en önemli hadis kaynağı olan Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Usûl mine'l-Kâfi*'sine yönelik sert eleştirileri mezhep içerisinde derin tartışmalara sebebiyet vermiş; lehinde az, aleyhinde çokça çalışmaların yapılmasına neden olmuştur. Muhalifleri tarafından Yahudi, Vehhâbî ve Ehl-i sünnet olmakla suçlanmışsa da o, ithamların hepsini reddetmiş ve İmâmiyye mezhebine bağlı olduğunu belirtmiştir.³ Bu bildiride “Burkaî kimdir? Küleynî'nin *el-Kâfi*'sini merkeze alarak Şîa hadis ana kaynaklarını neden eleştirmiştir?” sorularına cevap aranacaktır. Bu bağlamda çalışma, Burkaî'nin kısa biyografisi, ilmî kişiliği, hadis tenkitçiliği, *Kesrû's-sanem* isimli eseri yazma nedeni, Küleynî'nin *el-Usûl mine'l-Kâfi* isimli eserinin sened ve metnine yönelik eleştirileri etrafında şekillenecektir.

1. Burkaî'nin Kısa Biyografisi

Burkaî, İran'ın Kum şehrinde 1329-30/1908'de doğmuştur. Kum'a ilk göç eden heyetten başlamak üzere atalarından 30 nesil burada yaşamıştır. Soy, Musa el-Muberka' b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rızâ b. Musâ el-Kâzım'a dayandığından kendisine Burkaî denilmiştir. Aynı şekilde Ali er-Rızâ'ya (ö. 203/819) nispet edilerek kendisine er-Rezevî ve İbn Rızâ da denilmiştir. Nüfus cüzdanında soyadı İbn Rızâ olarak geçmiştir.⁴ Babası Seyyid Hasan, annesi Sâkine Sultan'dır. İkisi de zâhid ve âbidlerden olup ömürlerinin sonuna kadar kendi el emekleriyle geçinmişlerdir. Annesi Kum'un tanınmış vâizlerinden Gulâm Hüseyin'in kızıdır.⁵

Burkaî yoksul bir ailenin çocuğu olduğundan okula gitmeden kendi gayretleriyle okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Farsça yazımını öğrendikten sonra Kur'ân eğitimine başlamıştır. O, Kum'un Rezevî medresesine on iki yaşındayken kayıt yaptırmıştır. Orada sarf, nahiv ve harici dersler almıştır. Kum'da kendisinden ders aldığı en önemli hocaları Abdülkerim el-Hâirî el-Yezdî ve Muhammed Hucet Kûh Kemerî'dir. Her ikisinden de icazet

² Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-Burkaî, *Sevânihi Eyyâm Der Zindegânî Hâdimu'l-İslâm Allâme-i Burkaî*, thk. İshâk Debîrî (Riyâd: Dâru'l-Âl ve's-Suhb, 1429), 137.

³ Haydâr Hubbullâh, *Nazariyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şîi* (Beyrut: Dâru'l-İntişâr el-Arabî, 2006), 647.

⁴ Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fi ziyâreti'l-kubûr*, çev. Sa'd Mahmud Rustem, ts., 8.

⁵ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 7-8. Ayrıca bkz. <http://www.borqei.com/?q=ar/life> (erişim tarihi: 05.09.2022).

almıştır. Daha sonra yaşadığı dönemdeki diğer öğrencilerin uygulaya geldikleri yönteme tabi olarak Kum'dan Irâk'ın Necef şehrine eğitim yolculuğuna çıkmıştır. Necef'te Abdünnebî en-Necefi el-İrâkî ve Ebî'l-Hasan el-İsfehânî gibi döneminin önemli âlimlerinden dersler almıştır.⁶ Kum'un ve Necef'in ilim havzalarında zamanın önde gelen âlimlerin ilim meclislerine katılmış, onların birçoğundan icazet almıştır. Kırklı yaşlarda müçtehit derecesine/diplomasına sahip olmuştur.⁷

Kendilerinden ders aldığı hocaları arasında Abdulkerim el-Hâirî el-Yezdî, Ebü'l-Kâsım el-Kebîr el-Kummî, Muhammed Ali el-Kummî el-Kerbelaî, Mîrzâ Muhammed es-Semmerâî, Muhammed Huccet Kûh Kemerî, Ebî'l-Hasan el-İsfehânî, Seyyid Şâh Âbâdî ve Muhammed b. Receb Ali et-Tahrânî es-Sâmmerâî yer almaktadır. Ayrıca Burkaî'nin kendilerinden ilmî icazet aldığı hocaları arasında Abdulkerim el-Hâirî el-Yezdî, Ağa Büzürg et-Tahrânî, Abdünnebî el-İrâkî, Ebî'l-Kâsım el-Kâşânî, Ebî'l-Hasan el-İsfehânî, Ağa Necefi el-Ma'reşî ve Muhammed b. Receb Ali et-Tahrânî es-Sâmmerâî yer almaktadır.⁸ Abdulkerim el-Hâirî el-Yezdî, Muhammed Huccet Kûh Kemerî ve Muhammed b. Receb Ali et-Tahrânî es-Sâmmerâî ictihâd yapabileceğine dair ona diploma vermiştir.⁹

İlerleyen sayfalarda temas edeceğimiz üzere Burkaî birtakım fikir ve düşüncelerinden vazgeçmemesi sebebiyle evine saldırılar, kendisine de birkaç defa suikast düzenlenmiştir.¹⁰ Ömrünün sonlarına doğru 1987 yılında birkaç ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra bir ara Yezd şehrine sürgün edilmiştir. Sürgün süresinin bitiminde Tahrân'a geri dönmüş 1992 yılında vefat etmiştir.¹¹

2. Eserleri

Burkaî'nin kendi hayatını ele aldığı *Sevânihi 'l-Eyyâm* isimli eserinde, içerisinde kitap ve makalelerin de bulunduğu yetmiş yedi tane çalışmasından

⁶ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 9-11.

⁷ Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-Burkaî, *Kesrû's-sanem arzu ahabâri 'l-usûl ale 'l-Kur'ân ve 'l-ukûl*, çev. Sa'd Mahmud Rustem (Medine: Dâru'l-Akide li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014), 1/27.

⁸ Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-Burkaî, *Berresiye İlmî der Ehâdis-i Mehdî*, ts., 14-16.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 9-11. <http://www.borqei.com/?q=ar/life> (Erişim tarihi: 05.09.2022).

¹⁰ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 244.

¹¹ Burkaî, *el-Hurâfâtü 'l-vâfire fi ziyâreti 'l-kubûr*, 16.

bahsetmektedir.¹² Sözüünü ettiği eserlerinin çoğunu Farsça yazmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. *Usûlü'd-Dîn ez-Nezer-i Kur'ân*: Usûlü'd-dîn ile ilgili yazmış olduğu iki ciltlik bir eseridir. İlk cildi adalet ve tevhitten ikinci cildi ise nübüvvet, imâmet ve meâd konularını kapsamaktadır.
2. *Hakikatü'l-irfân*: *Hakikatu't-tasavvuf* adıyla da bilinen bu eserinde ülkesindeki tasavvufun bidat ve sapkınlıklarını tenkit etmiştir.
3. *Hurâfât-ı Vufûr Der Ziyâreti Kubûr*: Ruh, kabir, kabir ziyareti, kabir inşası, önemli şahsiyetlerin kabirlerinin ziyareti gibi konularda uygulanan bazı hurafeleri eserinde tenkit etmiştir. Eser, Arapçaya *el-Hurâfatü'l-vâfire fî ziyâreti'l-kubûr* ismiyle Sa'd Muhammed Rustem tarafından tercüme edilmiş ve "www.ijtehadat.com" sitesinde e-kitap olarak yayınlanmıştır.
4. *Tedâdu Mefâtihi'l-Cinân ba Âyâti Kur'ân*: Abbâs Kummî tarafından yazılan ve Şiîlerce en fazla okunan *Mefâtihi'l-cinân* isimli dua kitabında Kur'ân'la çelişen duaları tespit etmiş ve bahsi geçen eserinde tenkit etmiştir. Bu eseri Mustafa Mahmudî Arapçaya *Tedâdu Mefâtihi'l-Cinân ma'a Âyi'l-Kur'ân* ismiyle tercüme etmiştir. "www.aqeedeh.com" sitesinde e-kitap olarak yayınlanmıştır.
5. *Nakdû'l-muracaat*: Abdülhüseyin Şerefuddin el-Musevî'nin yazmış olduğu *el-Müracaat* isimli esere yapmış olduğu tenkitleri bir araya getirdiği eseridir. 2014 yılında Riyâd'daki Dârü'l-Akîde'de basılmıştır.
6. *Put Şikenya Arzu Ahbâri'l-Usûl ber Kur'ân ve'l-Ukûl*: Küleynî'nin *el-Usûl mine'l-kâfi* isimli eserinin birinci cildinde geçen rivayetleri Kur'ân ve akla arz etmek suretiyle sahihlikleri hakkında bilgi verdiği eseridir. Şiî hadis kaynaklarına yönelttiği tenkitlerinden dolayı İran'da *Put Şikenya Arzu Ahbâri'l-Usûl* kitabının basımı yasaklanmış, kitabın içeriğinden dolayı defalarca hapis cezası almış, Cuma imamlığı yapmasına ve halka hitap etmesine müsaade edilmemiştir. Bu kitabı Sa'd Mahmud Rustem, *Kesrû's-sanem arzu ahbâri'l-usûl ale'l-Kur'ân ve'l-ukûl*; Abdurrahim Mollazâde Belûşî ise *Kesrû's-sanem ev mâ verede fî'l-kutubi'l-mezhebiyyeti mine'l-umûri'l-muhâlefe li'l-Kur'âni'l-Kerim ve'l-Akl* ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir. Çalışmamızın ana kaynağını bu eser oluşturmaktadır.

¹² Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 122-132.

7. *Dersî ez Velâyet*: Bu kitabında ayrıntılı bir biçimde tekvini velâyeti ve imamlara atfedilen olağanüstü nitelikleri reddetmektedir. Bu kitabının lehinde ve aleyhinde çokça çalışma yapılmıştır.¹³
8. *Tâbeşî ez Kur'ân*: Dört ciltten oluşan Farsça kâmil bir Kur'ân tefsiridir.
9. *Berresi-yi İlmî der Ehâdis-e Mehdî: Tahkîkun İlmî fi Ehâdisi'l-Mehdî* ismiyle Sa'd Mahmut Rustem tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Mehdilikle ilgili hadisler üzerine yapmış olduğu ilmi bir çalışmadır.
10. *Terâcimu'r-ricâl*: Râvilerle ilgili bilgilerin toplandığı bu kitabı 10 ciltten müteşekkildir.
11. *Terâcimu'n-Nisâ*: Kadın râvilerle ilgili bilgilerin toplandığı bu eseri 2 ciltten oluşmaktadır.
12. *Divân Hâfız Şikân ya Goftuguyi bâ Hâfız*: Hâfız eş-Şîrâzî'nin kaside olarak bilinen divanı üzerine yazmış olduğu hacimli bir eseridir.
13. *Tehrîmu Mut'a der İslâm*: İslâm'da mut'anın haramlığı ile ilgili yazmış olduğu bir eseridir.
14. *Duahayi ez-Kur'ân*: Kur'ân'dan dualar anlamına gelen bu eserinde duanın anlamı, İslâm'da dua, tevhidî duayı şirkî duadan ayırma gibi konuları ele almıştır.
15. *Sevânihi'l-Eyyâm*: Hatıratları ve İran'da yaşadıkları ile ilgili kendi eliyle yazdığı hayatıdır. Ona yönelik ithamlar ve suçlamalar artınca bu eseri yazma gereksinimi duymuştur.

Yazdığı her kitaptan ve açıkladığı her görüşünden sonra bir grup ya da partinin düşmanlığı ile karşılaşan Burkaî, *Kitâbü't-teftîş* ve *Hakikatü'l-irfân* kitabını yazdıktan sonra tasavvufçular tarafından ölümle tehdit edilmiştir.¹⁴ *Kitâbü'l-akl* ve *'d-dîn*'i yazdığı için felsefecilerin; *Şiir ve Musikî* kitabıyla şair ve müzik severlerin; *Ahkâmü'l-Kur'ân* kitabını yazarak hurafe savunucuların düşmanlığını celb etmiştir.¹⁵ *Dersî ez Velâyet* isimli kitabı yazıp velayeti eleştirince dönemin âlimlerince İran Şâhı'na "Ehl-i beyt mezhebini yıkmak istiyor" iddiasıyla şikâyet edilmiştir. Mahkeme onu suçsuz bulup serbest bırakmış olmasına rağmen Şîa âlimleri onun peşini bırakmamış en nihayetinde cami görevinden uzaklaştırmışlardır. Bunun üzerine Burkaî kendini daha çok ilim, tahkik ve te'lîfe vermiştir. Eserlerinde Şîa mezhebinin

¹³ Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fi ziyâreti'l-kubûr*, 9.

¹⁴ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 61.

¹⁵ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 65.

Şîî âlimlerce hurafelerle doldurulduğunu iddia etmiştir.¹⁶ Onun fikir ve düşüncelerine reddiye olarak yüze yakın kitap yazılmıştır.¹⁷ Burkaî o kitapların hepsini okuduğunu, yazarlarının çoğunun kendi eserlerini okumadan itham ve suçlamalarla kendisini tenkit ettiğini ileri sürmüştür.¹⁸ Bazı Şîî âlimler onu tekfir edip onun ölüm fetvasını vermiş, öldürülmesi için de para toplamışlardır.¹⁹ Bütün engellemelere rağmen onun çalışmalarının çoğunu e-kitap olarak internet sitelerinde bulmak mümkündür.

3. İlmî Kişiliği ve Hadis Tenkitçiliği

Farklı bir düşünme ve okuma yöntemine sahip olan Burkaî, öğrencilik yıllarından itibaren içerisinde yetişmiş olduğu sosyal ortamın ve kültürün etkisiyle dinamik bir kişilik kazanmıştır. O, doğruluğuna inandığı fikirlerinden taviz vermemiştir. İlimde, irfanda yetkinleştikçe Müslümanların geri kalmışlığı ve bölünmüşlüğü üzerinde kafa yormaya başlamış, bunun nedenlerini kendince tespit etmeye çalışmıştır. İşe ilk önce içerisinde doğup büyüdüğü çevrenin yanlış inancını eleştirmekle başlamıştır. Kırklı yaşlarda belli bir ilmî seviyeye ulaştığına inandıktan sonra Şîa inancında Kur'ân ve akla muhalif gördüğü şeyleri tenkit etmekle devam etmiştir. Bu doğrultuda onun hayatı incelendiğinde ilmî mücadelesini şu üç ana yöntem üzerine kurduğu müşahede edilmiştir.

1. *Kur'ân ve Sahih Sünnet*: Burkaî, dinî düşüncedeki bütün eksiklik ve noksanlıkların sebebinin Kur'ân ve sünneti bilmemekten kaynaklandığını ileri sürmektedir. O, bu konuda Şîî âlimlerini ve onların aktardığı mezkûr iki kaynağa muhalif rivayetlerini eleştirmektedir. Ona göre Kur'ân'ı anlamanın birinci yolu kendisini açıklayan kitabın kendisinden geçmektedir. O, Tefsir usulünde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri olarak nitelendirilen bu metot için birbiriyle ilişkili âyetleri bir araya toplamaya çalışmıştır. Bunun için kendisine “Şîî Kur'ân'cı/ el-Kur'âniyyûn eş-Şîa” da denilmiştir.²⁰

2. *Mukayeseli Bir Din Anlayışı*: Burkaî bu düşüncesini Şîa içi ve dışı mezheplerin rivayetlerini karşılaştırmak suretiyle oluşturmaya çalışmıştır. Bu konuyla ilgili Şîa, Zeydiye ve Ehl-i sünnet'in ittifak ettiği hadisleri *el-*

¹⁶ Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fî ziyâreti'l-kubûr*, 9-10.

¹⁷ Burkaî'ye reddiye yazanların isimleri için bkz. Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 89-90.

¹⁸ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 88.

¹⁹ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 88-89.

²⁰ Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fî ziyâreti'l-kubûr*, 11.

Câmiu'l-menkûl fi sünneti'r-Resûl isimli eserinde bir araya getirmeye çalışmıştır.

3. *Akla arz*: Hadisleri tenkit ederken Kur'ân'a arzın yanı sıra aklî delillere arzı da kullanmaktadır.²¹ Bunun örneklerine çalışmanın ilerleyen sayfalarında değinilecektir. Burkaî; Kur'ân, sünnet ve Ehl-i beyt hadislerinden hareketle İslâm'da delil olarak sadece Kur'ân ve aklın olduğunu onların dışında üçüncü bir delilin olmadığını ileri sürmektedir.²²

Burkaî'nin Şîa hadis kaynaklarını tenkit etmesinin nedenlerini şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1. İslâm'ı hurafelerden, tarih boyunca ona yapılan eklemelerden temizlemek ve şimdiki zamanda dini kabul edilebilir ve yaşanılabilir bir seviyeye getirmek.

2. Mezhebin bozulan saygınlığını düzeltmek ve ona yönelik eleştirileri bertaraf etmek.

3. Mevzû hadislerin sebep olduğu ayrılığı kaldırıp İslâm birliğini oluşturmak.

4. Uydurma rivayetlere ve öğretilere karşı Kur'ân'ı savunmak.

5. Ehl-i beyt imamlarını uydurma rivayet ve hurafelere karşı savunmak, Müslümanların zihnindeki tasavvurlarını düzenlemek. Ehl-i beyt itikadına sahip olduğunu söyledikten sonra yalan rivayetleri Ehl-i beyt rivayetlerinin arasına sokuşturanları açığa çıkarmak.²³

el-Usûl mine'l-Kâfi özelinde Şîa hadis kaynaklarını tenkit ederken takip ettiği metodu şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Burkaî, hadislerin sened veya metinlerinin sahlıhlığı konusunda el-Behbudî'nin yöntemine ve el-Meclisî'nin *Mir'âtü'l-ukûl*'un mukaddimesinde senedle ilgili yazmış olduğu bilgilere dayanmaktadır. Kitabın birçok yerinde hadis metinlerini tenkit ederken Hâşim Ma'rûf el-Hüseynî ve Haydâr Ali Kalemîdârân'ın eserlerine müracaat ettiği görülmektedir. *Kesrû's-sanem*'de ele aldığı rivayetin senediyle ilgili bilgi

²¹ Hubbullâh, *Nazariyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şîi*, 647-648; Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fi ziyâreti'l-kubûr*, 11-12.

²² Burkaî, *Kesrû's-sanem*, 2014, 40.

²³ Hubbullâh, *Nazariyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şîi*, 649-650.

verirken Meclisî'nin söylediklerini diğerlerine öncelemiş olmasına rağmen kendi düşüncesini de ifade etmekten geri durmamıştır.

2. Kur'ân'a arz: Burkaî'ye göre Şîî âlimler karşılaştıkları problemleri çözmeye ve hurafelerle mücadelede Kur'ân'a arz yöntemini kullanmamaktadır. Ona göre Şîa'nın en önemli hadis kaynağı olan *el-Kâfî*'de Kur'ân'a ve akla aykırı çokça rivayet ve hurafe bulunmaktadır.²⁴ Dirayet ve ricâl ilmini bilmek faydalı olsa bile tek başlarına hadislerin sıhhati için bir ölçü olarak kabul edilemez. Ölçü olarak Kur'ân'a arz kabul edilmelidir. Kur'ân'ın zahirine muhalif rivayetler reddedilmelidir.²⁵ Nitekim ileride de değinileceği üzere *Kesrî's-sânem*'in birçok yerinde “bu rivayet falanca âyete ters düşmektedir.” gibi ifadeler kullanmaktadır. Şîî âlimlerin dile getirdikleri “الكافي كاف لشيعتنا” / *el-Kâfî* Şîîlerimize yeter” sözünü eleştirmiş, Kur'ân'ın Müslümanlara kâfi olduğunu belirtmiştir.²⁶

3. Akla arz: Burkaî'nin kitabına Farsça verdiği *Arzı Ahbârü'l-Usûl ber Kur'ân ve'l-Ukûl* isimden de anlaşılacağı üzere rivayetleri Kur'ân'a arzdan sonra diğer bir yöntem olarak da akla arz etmektedir.

4. Rivayet, Hz. Peygamber'in kat'î sünnetine ve tarihi gerçeklere aykırı olmamalıdır. Örneğin, olayın yaşandığı tarihte henüz üç yaşında olan ve böyle bir olayı aktarması mümkün olmayan İbn Abbas'a atfedilen Garânik hadisesine dair rivayetler bu tür muhalefete misal teşkil etmektedir.

5. Rivayet ahlâk kurallarına uygun olmalıdır. Zira yüce bir ahlak²⁷ üzerine olan Hz. Peygamber'den ahlak dışı bir şeyin sadır olması mümkün değildir.

6. Rivayet kesin kabul edilen ilmî esas ve kaidelere ters düşmemelidir.

7. Umûmü'l-belvâ konusunda vârit olan bir hadisin yalnızca bir-iki kişi tarafından nakledilmesi söz konusu olamayacağından dolayı bu tarz rivayetler ona göre reddedilmelidir.

8. Küçük bir amel karşılığında büyük bir sevap ya da cezanın öngörüldüğü rivayetler kabul edilemez.²⁸

²⁴ Hubbullâh, *Nazarîyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şîî*, 649-650.

²⁵ Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fi ziyâreti'l-kubûr*, 13.

²⁶ Burkaî, *Sevânihi Eyyâm*, 89.

²⁷ Kâlem, 68/4.

²⁸ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1: 76-77; Peyman Ünügür, *Şîa'da Metin Tenkidi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 275-276.

Burkaî'ye göre haberleri rivayet eden râvilerin çoğunluğunun akideleri ya bozuktur yahut şahsiyetleriyle ilgili bilgiler bilinmediğinden durumları meçhuldür. Dolayısıyla rivayetle ilgili araştırma yaparken onlara müracaat etmekle yetinilmemelidir. Onların çoğu âlim ve müctehid değil, tüccar ve çalışanlar olduğundan Kur'ân'ı tam anlayamamışlardır. Bazılarının rivayetlerini tenkit etmeksizin nakletmesi ve onları sikalaştırması ile yetinilmemelidir. Burkaî'ye göre Şeyh-i Sadûk olarak bilinen İbn Bâbeveyh bile pirinç tüccarıydı ve naklettiği rivayetlerin çoğunda yanlışlık bulunmaktadır. Ona göre hadislerin sıhhati tespit edilirken ilk önce rivayetin metnine bakılmalıdır. Metnin Kur'ân'a ve akla göre doğruluğu tespit edildikten sonra senedi incelenmelidir. Metin tenkidinden geçemeyen rivayetlerin senedinin sahih olup olmamasının önemi yoktur. Zira İslâm düşmanları ve bozguncu kimseler birçok uydurma hadisi güvenilir râvilere nispet ederek aktarmışlardır. Bunların ortaya çıkarılabilmesinin yegâne yolu metin tenkidinden geçmektedir.²⁹ Ona göre bir râvinin hadis ilmindeki yetkinliği, güvenilirliği ve birikimi cerh-ta'dil ilmiyle bilinemez. Hadis rivayetine ehil olup olmaması rivayet ettiği hadislere bakılarak tespit edilmelidir. Eğer bir râvi Kur'ân ve sünnete muhalefet ederek hurafe ve münker rivayetler nakletmişse o râvi hakkında cerh ve ta'dil âlimleri ne demişse desin o râvi zayıf bir râvidir. O, bu yönteminden hareketle bütün Şîhlerin güvenilir addettiği asr-ı huzur âlimlerinden ve Kummî tefsirinin yazarı Ali b. İbrahim el-Kummî'yi (ö. 307/919'dan sonra) zayıf görmektedir.³⁰

4. *Kesrî's-Sanem'i* Yazma Nedeni ve *el-Usûl mine'l-Kâfi*'ye Yönelik Eleştirileri

İlmî havzalarda geçirdiği uzun yılların nihayetinde, Müslümanların geri kalmışlığının temel sebebi olarak dini kazanç kapısı haline getiren din tüccarlarının olduğunu fark ettiğini belirten el-Burkaî'ye göre bunların en büyük dayanakları, Küleynî'nin *el-Kâfi*'si başta olmak üzere içerisinde Kur'ân ve akla ters düşen birçok hurafenin yer aldığı rivayet kaynaklarıdır.³¹ O, İslâm birliğinin oluşmasının önündeki en büyük engel olarak rivayetleri putlaştırılan *el-Kâfi*'yi görmektedir. İşe onu kırmakla başlamak gerektiğini düşündüğünden kitabına “putların kırılması *Usûlü'l-Kâfi*’deki rivayetlerin Kur'ân ve akla arz edilmesi” (*Put Şikenya Arzu Ahbâri'l-Usûl ber Kur'ân*

²⁹ Ünügür, *Şîa'da Metin Tenkidi*, 274-275.

³⁰ Burkaî, *el-Hurâfâtü'l-vâfire fî ziyâreti'l-kubûr*, 14.

³¹ Ünügür, *Şîa'da Metin Tenkidi*, 273-274.

ve'l-Ukûl) anlamına gelen bir isim verilmiştir.³² O, *el-Kâfî*'de Kur'ân ve aklı kaidelere ters düşen çokça rivayetlerin bulunduğunu ona tabi olanların hurafe ve bidatlara boğulduğunu görünce bu kitabı yazmaya karar verdiğini belirtmektedir.³³

Şiîler arasında en güvenilir ve en muteber hadis kaynağı olarak bilinen *el-Kâfî*'de 16199 -başka bir görüşe göre de 15174- rivayet bulunmaktadır. Kitabı okumayanlar ve râvileri hakkında bilgi sahibi olmayanlar onun hadislerinin hepsinin sahih, râvilerinin de sika, adil, zabt sahibi ve mütedeyyin olduğunu, onun Kur'ân ve akla muhalif konulardan hâli olduğunu zannedebilirler. Fakat yapılan tahkik ve araştırmadan sonra durumun böyle olmadığını okuyan müşahede etmektedir. *el-Kâfî*'de sened, metin ve konu bakımından çokça problemli rivayetler bulunmaktadır. Sened açısından kitaba bakıldığında ricâl bilgisine sahip âlimlerin söylediklerine göre râvilerinin çoğunun zayıf, meçhul, ihmalkâr, akidesi bozuk kişilerden oluştuğu görülmektedir.³⁴ Örneğin, Muhammed Bâkır el-Meclisî *Mirâtü'l-ukûl*'de *el-Kâfî*'de geçen 9000 hadisin sahih olmadığını belirtirken, Muhammed Bâkır el-Behbûdî'ye göre ise *el-Kâfî*'de 4428 sahih hadis bulunmaktadır.³⁵ Bu da işin vehametini gözler önüne sermektedir.

Burkaî, sika âlimler yoluyla imamlar adına Kur'ân ve aklın kabul etmeyeceği çokça hurafelerin dine girmesi nedeniyle Şiî mezhebinin yaklaşık yüz fırkaya bölündüğünü, birbirinden farklı olarak aktarılan rivayetlerin âlimler arasında su-i zanna ve Şiîlerin eleştirilmesine sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Binaenaleyh İslâm'ı ve Şîa'yı bu tür şaibelerden/kusurlardan temizlemek; iyiyi kötüden, sahihi batıldan ayırmak ve doğru inancı öğretmek isteği onu bu kitabı yazmaya yöneltmiştir. Ayrıca ona göre Şîa mensupları inanç konularında *el-Kâfî* vb. kitaplardan beslendiğinden onlara sahih akide ya da hak anlatıldığında bu eserlere dayanarak yüz çevirmektedirler. Dolayısıyla onlara inanç konularının böyle rivayetlerden alınmasının

³² *Put Şikenya/Kesru's-Sanem* ismi kitabın en başında parantez içerisinde verildiğinden bizi ismi kendisi mi vermiş yoksa sonradan başkaları mı vermiş kuşkusuna sevk etmektedir.

³³ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 27.

³⁴ Ebû'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-Burkaî, *Kesrî's-sanem ev mâ verede fi'l-kutubi'l-mezhebiyyeti mine'l-umûri'l-muhâlefe li'l-Kur'âni'l-Kerim ve'l-Akl*, çev. Abdurrahim Mollazâde Belûşî (Beyrut: Dâru'l-Beyârik, 1998), 37.

³⁵ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1/54-55.

mümkün olmadığını göstermek ihtiyacı da bu kitabın yazılma nedenlerindendir.³⁶

Küleynî'ye Yönelik Eleştirileri

Şîa mezhebinin en önemli muhaddislerinden biri olan Küleynî'nin asıl adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk'tır. Kum ile Rey şehirleri arasında yer alan Küleyn'de doğduğu için kendisine el-Küleynî denilmiştir. "Gaybet-i suğrâ/Sefirler" döneminde yaşamış olup çağın önemli Şîa ilim merkezlerinden olan Kum ve Rey şehirlerinde dersler almıştır. Yaşadığı dönem ve sonrasında Şîi dünyaya kendisini kabul ettirmiş bir muhaddistir. Şîa ricâl edebiyatında, "sikalığı/güvenilirliği" üzerinde ittifak edilmiştir. Buna binaen kendisine "sikatü'l-İslâm/ İslâm'ın güvenilir râvisi",³⁷ "evsekü'n-nâs fi'l-hadîs/ hadiste insanların en güvenilir"³⁸ ve "kudvetü'l-muhaddisîn/ hadisçilerin önderi"³⁹ gibi unvanlar verilmiştir. Yaşadığı dönemin en büyük muhaddisi ve Ehl-i beyt imamlarının hadislerini toplayan ilk kişi olarak kabul edilmektedir.⁴⁰ Kısaca denilebilir ki Buhârî'nin Ehl-i sünnet hadisine katkısı ne ise Küleynî'nin de İmâmiyye Şîası'nın ahabârına katkısı o ölçüdedir.⁴¹ Şîa'da bu derece önemli olan Küleynî'ye Burkaî, dini tahrif etmek, Kur'ân'a ve akla muhalif hadis aktarmak, yalancı, akidesi bozuk râvilerden hadis aktarmak gibi çok sert eleştiriler yöneltmektedir. Örneğin, "Resül, nebi ve muhaddis arasındaki fark" babının altında Burkaî, Küleynî gibilerinin âyetlerde artırma ve eksiltme yapmak suretiyle onları tahrif ettiğini belirtmektedir.⁴²

O, "Kullarından Allah'ın seçtikleri ve kitabına varis kıldıkları imamlardır." babının dördüncü hadisinde geçen "*Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona iman*

³⁶ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 29-30.

³⁷ Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1403), 2/256.

³⁸ Muhsin b. Abdülkerîm b. Ali Emîn, *A'yânu's-Şîa*, thk. Hasan el-Emîn (Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbuât, 1983), 1/144.

³⁹ Mustafa b. Hüseyin Tefrişî, *Nakdî'r-ricâl*, thk. Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Turâs (Kum: Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Turâs, 1377), 5/426.

⁴⁰ Ömer Özpinar, *Şîi Hadis Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 409; Küleynî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Kuzudışlı, *Şîa ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik, 2017), 404-452.

⁴¹ Mustafa Öz, "Küleynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/538.

⁴² Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 131.

edenlerdir. Onu inkâr edenlere gelince, onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁴³ âyetin açıklamasını Küleynî’nin birkaç cahilden rivayet ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu âyetten maksat Kur’ân’a inanmayan Yahudi ve Hristiyanlar ile Kur’ân’a iman eden ve hükümleri üzerinde düşünen mü’minlerdir. Fakat Küleynî âyette geçen, “ziyana uğrayanları” âyeti manevi olarak tahrif etmeye çalışanlar olarak görürken “Kur’ân’ı gereği gibi okuyan ve ona inananı” ise imamlara hasretmektedir. Bunun da gerçeğe ve Kur’ân’ın kendisine aykırı olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Ayrıca Küleynî’nin imama da vahyedildiği ile ilgili rivayetler aktarmasını Kur’ân’a, *Nehcü’l-belâga*’ya ve akla aykırı bulmaktadır.⁴⁵

O, eserin bazı yerlerinde Küleynî’nin maksadını ve meramını güzel ifade edemediğini, ele aldığı babın konusuyla ilgisi olmayan rivayetleri aktardığını belirtmektedir. Örneğin, “İmamlara ilim verilmiş ve kalplerinde sabit kılınmıştır.” babında Küleynî’nin maksadı açık değildir. O, ne demek istediğini bilmiyor...⁴⁶ Yine “Allah’ın kulları üzerindeki hücceti” babında Küleynî’nin dört hadis aktardığını bunların hiçbirisinin konuyla alakasının olmadığını belirtmektedir.⁴⁷ “Kur’ân imama ulaştırır” başlığına itiraz eden Burkaî, bunun bir tahrif olduğunu Kur’ân’ın şahıslara değil doğru yola ulaştırdığını uzun uzun anlatmaya çalışmaktadır. İmamlar da dâhil olmak üzere herkesin Kur’ân’la hidayet bulduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Bazen Küleynî’nin rivayete getirdiği yorumu beğenmemekte ve yanlışlığına dikkat çekmektedir.⁴⁹ Ona göre Küleynî, *el-Kâfi*’de Kur’ân ve sarîh akla ters düşen rivayetleri kabul etmediğini belirtmesine rağmen kitabında aktardığı rivayetlerde buna uymamıştır.⁵⁰ Bu vb. iddialarla Burkaî, Küleynî’yi eleştirip sonraki başlıkta ele alacağımız *el-Usûl mine’l-Kâfi*’ye yönelik eleştirilerine zemin hazırladığı görülmektedir.

***el-Usûl mine’l-Kâfi*’ye Yönelik Eleştirileri**

Kütüb-i erbaa’nın ilk eseri ve İmâmiyye Şîası’nın en muteber hadis kaynağı olan *el-Kâfi*’nin tam adı *el-Kâfi fi’l-ilmî’ d-dîn*’dir. Ayrıca *el-Kâfi fi’l-hadîs*, *el-Kâfi fi’l-usûl* ve *l-furû’* ve *r-ravzâ* isimleriyle de bilinmektedir.

⁴³ Bakara 2/121.

⁴⁴ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 167.

⁴⁵ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 133.

⁴⁶ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 166.

⁴⁷ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 119.

⁴⁸ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 168-169.

⁴⁹ Örneğin bkz. Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 2014, 1/273-275.

⁵⁰ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 2014, 42.

Küleynî bu eseri yirmi (veya otuz) yılda yazmıştır. Kitabın ilk iki cildi inançla ilgili konuları sekiz ana başlıkta ele almakta olup *el-Usûl mine'l-Kâfi* ismiyle anılmaktadır.⁵¹ Öneminden dolayı eser üzerine çokça çalışmalar yapılmıştır.⁵²

el-Kâfi, her ne kadar Şîa'nın en güvendiği hadis kaynağı olsa da Burkaî onda çokça zayıf, uydurma ve hurafelerin olduğunu ileri sürüp onu hem sened hem de metin açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Senedde geçen râvilerin adalet ve zabt durumuyla ilgili bilgiler verdiği gibi hadis metninde geçen bilgilerin Kur'ân'a, *Nehcü'l-belağa*'ya ve akla muhalif olup olmadığına da dikkat çekmektedir. Hadislerin sıhhatini tespitinde Meclisî ve Behbûdî'nin görüşlerini önemsemektedir. Her babın rivayetlerine başlarken onların rivayetle ilgili varsa görüşleri, yer vermektedir.⁵³ İki ismin yaklaşımını kabul etmekle beraber bazen onların yumuşak geçiş yaptığı yerlerde o sert eleştirilerde bulunmaktadır.⁵⁴

O, her bab başlığından sonra babta yer alan hadis sayısı, râvilerin durumu, hadislerin sıhhati ve içeriği hakkında bilgiler verdikten sonra hadisin metnini kimi zaman Kur'ân'a, akla ve *Nehcü'l-belağa*'ya beraber arz ederken bazen de ihtiyaca binaen sadece onlardan birisine arz etmektedir.⁵⁵ Örneğin, ruh babının birinci hadisinin senedinin sahih olduğunu belirttikten sonra sıhhat açısından sadece senede bakmadığını, sahih rivayetin ayrıca Kur'ân'a ve akla da muhalif olmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu babın hadisleri Kur'ân'a ters düşmediği için Burkaî hepsini kabul etmektedir. Meclisî ise babın ikinci ve üçüncü hadisini, içerdiği meçhul râvilerinden dolayı zayıf addetmektedir.⁵⁶ Bu yönüyle Meclisî'den ayrılmaktadır.

⁵¹ M. Cemal Sofuoğlu, "el-Kâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/148.

⁵² Bkz. Özpınar, *Şîi Hadis Tarihi*, 414-415; İbrahim Kutluay, *Şîa'da Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 141-142.

⁵³ *el-Usûl mine'l-Kâfi*'nin Kitâbü'l-akl ve'l-cehl bölümünde 36 rivayet yer almaktadır. Behbûdî ve Meclisî bunların 3 tanesinin sahihliğini kabul etmektedir. Behbûdî, 1, 10 ve 27; Meclisî ise 1, 10, 18 numaralı hadisleri sahih kabul etmektedir. (Bkz. Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 2014, c. 1/85.) Fedlû'l-İlim bölümünde geçen 9 hadisi Meclisî 2 tanesini ise Behbûdî sahih görmemektedir. (Bkz. Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 2014, 1/179.)

⁵⁴ Örneğin bkz. Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 1998, 162.

⁵⁵ Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 1998, 158.

⁵⁶ Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 1998, 101.

4.1.1. Senedine Yönelik Eleştirileri

Burkaî'nin sened tenkidi, klasik dönem Şîa âlimlerinkinden oldukça farklıdır. O, bir râvinin güvenilirliği konusunda hüküm verebilmek için ricâl kitaplarına müracaat ettiği gibi râvilerin naklettikleri rivayetlerin içeriğine de bakmaktadır. Dolayısıyla onun yönteminde sened ve metin tenkidi eş değerdedir. Şîi muhaddislerden farklı olarak kendisine has bir yöntemle rivayetlerin senedine yaklaşmaktadır. Metoduna uymayan muhaddisleri ve rivayetleri sert bir dille tenkit etmektedir. Onun en fazla tenkit ettiği kişilerin başında Küleynî gelmektedir. Küleynî'nin *el-Usûl mine'l-Kâfi*'de kendisinden hadis aktardığı râvilerin durumlarını inceleyen Burkaî, onların çoğunun yalancı,⁵⁷ mel'ûn,⁵⁸ akidesi bozuk,⁵⁹ Kur'ân'a⁶⁰ ve akla aykırı rivayet aktaran,⁶¹ kıssacı,⁶² mechulü'l-hâl,⁶³ Gulât-ı Şîa'dan⁶⁴ Kur'ân'ın

⁵⁷ "İhtilafü'l-hadis" babının 6. hadisi meşhur yalancılardan olan Muhammed b. Sinan'dan dolayı hadis zayıftır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 81.

⁵⁸ "Cebir ve kader" babının 12. hadisinin senedinde geçen Süheyl b. Ziyâd yalancı olduğundan hadis zayıftır. Meclisî ise hadisi mürsel olarak kabul etmiştir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 115. Burkaî, Süheyl b. Ziyâd için "Mel'ûndur." demektedir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 152.

⁵⁹ Örneğin Burkaî'ye göre Abdullah b. el-Muğîre imamların gaybı ve insanın içindekini bildiğine inandığından itikadı bozuktur. Bkz. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 162.

⁶⁰ Örneğin, "kitapları, hadisleri rivayet etme ve yazınının fazileti" babının beşinci hadisin senedinde İbn Mehbûb'tan dolayı rivayette problem bulunmaktadır. Mezkûr isim akla ve Kur'ân'a muhalif çokça rivayet aktarmıştır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 68.

⁶¹ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1/278, 284.

⁶² Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 275.

⁶³ Örneğin, Muhammed b. el-Hâlid meçhul râvi olduğundan onun rivayetleri zayıftır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 59. Kitâbü'l-akl ve'l-cehl bölümünün birinci hadisin senedinde geçen Ahmed b. Muhammed'in durumu bilinmediğinden rivayet zayıftır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 1/85. Kitâbü'l-akl ve'l-cehl'in ikinci hadisinde geçen Ahmed b. Muhammed durumu bilinmediğinden meşhulu'l-haldır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 45. Başka örnekler için bkz. 114, 115, 170.

⁶⁴ "İmamlar yeryüzünün erkânıdır." babında geçen üç hadisin tamamını meşhur yalancılardan ve Gulattan olan Muhammed b. Sinan'dan dolayı Meclisî zayıf görmüştür. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 152. Süheyl b. Ziyâd dini bozuk zayıf ve gulattan olan bir râvidir. Bu özelliklerinden dolayı Kum halkı onu şehirden çıkarmıştır. *el-Kafi*'nin rivayetlerinin çoğu bu kişiden gelmektedir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 45. Başka örnekler için bkz. 59, 148.

muharrefliğine inanan,⁶⁵ yaşantısıyla rivayet ettiği hadise uymayan,⁶⁶ batınî görüşlü,⁶⁷ mühmel,⁶⁸ bozuk mezhepli,⁶⁹ Ehl-i sünnet akidesine sahip⁷⁰ kişilerden oluştuğunu dolayısıyla hadis rivayetine ehil olmadığını belirtmektedir. Ayrıca rivayetlerinin çoğunun senedinin mürsel,⁷¹ merfu⁷² gibi inkita'a uğradığını belirtmektedir. O, sened konusunda Meclisî'nin görüşüne itibar etmesine⁷³ rağmen zaman zaman onunkinden sonra kendi görüşünü de serdetmektedir.

4.1.2. Metnine Yönelik Eleştirileri

Burkaî, naklettiği rivayetleri sened yönünden inceledikten sonra metin açısından da ele almaktadır. Ahbârın Kur'ân'a, *Nehcü'l-belağ'a* ya ve akla muhalif olmamasına dikkat etmektedir. Metnin mezkûr kaynaklara aykırı olması ya da hurafeler barındırmasını zayıflık göstergesi kabul etmektedir. O bazen metninde problem bulmadığı hadisler için "Bu hadisin metninde problem yoktur."⁷⁴ derken bazen de bazı hadisleri sened yönünden tenkit etmesine rağmen metni için "Bu hadisin metninde problem yoktur."⁷⁵ demektedir. Hadis metni birbiriyle ya da başka metinlerle çelişki ifade ediyorsa bunlara işaret etmektedir.⁷⁶ *el-Usûl mine'l-Kâfi*'nin metinlerini

⁶⁵ Küleynî'nin kendisinden rivayet aktardığı Ali b. İbrahim el-Kummî Hicr 9. âyete aykırı olarak Kur'ân'ın muharref olduğunu iddia etmektedir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 47.

⁶⁶ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1:55.

⁶⁷ Ali b. Hassan'ı batını mezhebine bağlı olduğundan ve o doğrultuda tefsir yazdığından zayıf görmektedir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 153.

⁶⁸ Talha b. Yezid mühmel olduğu için Meclisî onu zayıf kabul etmektedir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 168.

⁶⁹ Muhammed b. el-Cumhûr'un mezhebi bozuk olduğundan onun rivayetleri zayıftır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 170.

⁷⁰ Sehl b. Ziyâd'ın hadisi kendisinden rivayet ettiği en-Nevfelî gulattandır. Onun hadisi kendisinden aldığı es-Sekûnî Musul kadılarından olup Ehl-i sünnet mezhebine mensuptur. Bundan mütevellid hadis zayıftır. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1/125.

⁷¹ Kitâbü'l-akl ve'l-cehl bölümünün üçüncü ve beşinci hadisin senedi mürsel olduğundan rivayete itimad edilmez. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 55. İlmin sıfatı, fazileti ve âlimlerin faziletleri babının 4 hadisi Meclisî'nin de dediği gibi mürseldir. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 56. başka örnekler için bkz. 76, 115.

⁷² Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1/122.

⁷³ Kitâbü'l-akl ve'l-cehl bölümünde geçen yedinci ve sekizinci hadisin senedi Meclisî'nin de dediği gibi zayıftır. Bkz. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 55.

⁷⁴ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1/276.

⁷⁵ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 2014, 1/277.

⁷⁶ Örnek olarak bkz. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 114, 145-146, 163 vd.

tenkid ederken onun başvurduğu yöntemini şu alt başlıklar altında ele almakta fayda mülâhaza edilmektedir.

4.1.2.1. Metnin Kur'ân'a Arzı

Burkaî, hadislerin sıhhatini test etmek için en sık başvurduğu yöntemlerden biri rivayeti Kur'ân'a arz etmektir. Eğer bir rivayet Kur'ân'a ya da onun bir âyetine muhalifse sıhhatini reddetmektedir.⁷⁷ “Bid'a, görüş ve ölçüler” babının dördüncü hadisin metninde geçen “Allah bidatçının tövbesini kabul etmez.” hadisini Nisâ 4/48. ve Zümer 39/53. âyetlere arz ederek onlara muhalif olduğunu belirtmektedir.⁷⁸ İmamların “Biz Allah'ın güzel isimleriyiz.” söylemlerini A'râf 7/180. ve İsrâ 17/110. âyetlere muhalif görmektedir. O, Kur'ân'ı bilen imamların böyle bir şey söylemeyeceğine inanmaktadır. Bu ifadelerin sonradan râviler tarafından uydurulup onlara isnat edildiğini düşünmektedir.⁷⁹ “İmametle ilgili derin bir inançları olmamasına rağmen imamları seven topluluk kınanmaz ve ilâhî teklife duçar olmaz.” rivayetini kendilerine elçi gelen her topluluğun ve elçinin sorguya çekileceğini belirten A'râf 7/6. âyete aykırı bulmaktadır.⁸⁰ İmamların kendilerini “adil, âlim, hucce, zamanın teki olarak göstermeleri” ile ilgili rivayetleri “Nefsinizi temize çıkarmayınız.”⁸¹ âyetiyle çeliştiğini belirtmektedir.⁸²

4.1.2.2. Metnin Akla Arzı

Burkaî, hadis metnin aklî melekeler ters düşmemesine dikkat etmektedir. Eğer bir rivayet akla ters ise onun zayıflığına hükmetmektedir. Ancak akla muhalefetin gerekçelerini açıklamamaktadır. Sadece “Bu rivayet Kur'ân'a ve akla aykırıdır.” gibi cümleler kullanmaktadır.⁸³

Akla arz ile ilgili örnek bir uygulamasının burada aktarılmasında fayda mülâhaza edilmektedir. “İmâmların faziletlerini bir araya getiren nâdir bab”ta Küleynî iki hadis rivayet etmiştir. Burkaî'ye göre onun rivâyet ettiği birinci hadisin senedi merfû, metni ise aşırılık barındırmaktadır. Çünkü onda imam kendini Allah'ın sıfatlarıyla nitelendirerek övmektedir. Buna binaen

⁷⁷ Örnek olarak bkz. Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 60, 118, 136, 146-147, 151-152, 168, 107, 109-110.

⁷⁸ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 70.

⁷⁹ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 105.

⁸⁰ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 46.

⁸¹ Necm 53/32.

⁸² Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 135.

⁸³ Burkaî, *Kesrî's-sanem*, 1998, 153.

konuyla ilgili o birkaç soru sormaktadır: “Allah -kitabında- bu şekilde imamları insanlara neden tanıtmamıştır? İmâm neden huccet olarak aktarılmamıştır da peygamberler aktarılmıştır?” Dolayısıyla bu iki rivayette -ona göre- Kur’ân ve akla ters bilgiler bulunmaktadır. O, rivayette geçen “İmamların statüsü; peygamberlerin konumu, esfiyanın soyu, Hasan ve Hüseyin’in mirasıdır.” kısmıyla ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır: “İmamet; nübüvvet mesabesinde ise tevarüs edemez. Eğer ilâhî bir tahsis ise evsiyânın mirası olmasının da bir anlamı yoktur. Eğer miras bırakmayan imam tayin etmek Allah’a vacibse Hasan ve Hüseyin’in mirası olmasının da bir anlamı yoktur. Ayrıca eğer imâmet tevarüs ediyorsa onun bütün evlatları arasında taksim edilmesi gerekir. İmin, takvanın ve kemâlâtın tevarüs etmesinin hiçbir anlamı yoktur.” Rivayette geçen, “O, Allah’ın halkı üzerindeki emini, kulları üzerindeki hücceti ve ülkesindeki halifesidir.” kısmına o, şu aklî soruları sormaktadır: “Allah’ın emine ihtiyacı mı var? Allah, niye imama bu emaneti versin?” Ayrıca “Allah, ‘Resûl’den sonra hüccet yoktur.”⁸⁴ dedikten sonra “imam nasıl hüccet olabiliyor? Allah diri, ölmeyen ve yok olmayandır. Kâim ve gitmeyendir. İmam onun nasıl halifesi olabilir?” Dolayısıyla bu rivayette râvi istediğini dokumuş, okuyucu da rivayet üzerinde düşünmemiştir. Oysa bu vb. rivayetler anlamı olmayan safsatalardır. Burada şunu belirtmek kayda değerdir. “Açıkça de ki o Allah’tır.” Vasf edilen şeylerden Allah ve imam en büyüktür. Allah’ın vasıflandığı sıfatlar burada imam için kullanılmış ve kasten aşırılığa kaçmıştır. Oysa İmam Seccâd/Zeynelâbidîn (ö. 94/712) pazartesi günü duasında “Onun sıfatlarının sonsuzluğundan diller; marifetinden akıllar yoruldu.”

Hiz. Ali, *Nehcü’l-belağ’a*’nın ilk hutbesinde “Söyleyenlerin övgüsüne ulaşamadığı Allah’a hamd olsun. Yüce himmetler onu anlayamaz, akıl ve zekâ denizine dalanlar ona erişemez.” Buna rağmen imamdan aktarılan “imam için mekân ve nasıllık yoktur.” rivayetinde imamlar, Allah’ın sıfatlarıyla nitelendirilmiştir. Burkaî, Hiz. Ali’nin sözlerinden hareketle bu iddiayı çürütmeye çalışmaktadır. Hiz. Ali, 91. hutbesinde Allah hakkında şunları söylemektedir: “O, akıllarda bitirmedi. Onun fikrî esintileri keyif vericidir.” 184. hutbede de “Onu hevasına göre tavsif eden onu birlememiştir.” Burkaî, “Bu mulhid gûlatlar imama aynı sıfatları vermişlerdir. Bu meselelerde âlimler nasıl susuyorlar ya da zimmen destekliyorlar bu şaşırılacak bir durumdur.” Oysa Hiz. Peygamber, Allah’a hitaben “kendisine cehalet bulaşmayan âlim” derken bu hadiste imam

⁸⁴ Nisâ 4/179.

kendisine cehalet bulaşmayan âlim olarak vasıflandırılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Ali, *Nehcü'l-belağa* 149. hutbede şöyle demektedir: “Allah’ın gizli kalmasını istediği bu işin gizli yönünü araştırmak için günlerce araştırdım. Ama Allah bu ilmin saklı kalmasını istemiş ve gizlenmiştir...” *Vesâilu’s-Şîa* kitabının “abdesti bozan şeyler” babında şöyle bir bilgi aktarılmaktadır: “Bana mezi gelirdi ve ben bunun hikmetini bilmiyordum. Mikdâd’a bunun hikmetini benim için Resulullah’a sormasını istedim.” Bunun benzeri binlerce örnek Hz. Ali’den gelmiştir. Özetle bu iki hadiste imamlar hakkında aktarılanları Hz. Ali kendisinde var olduğunu iddia etmemiştir. Hatta Hz. Peygamber bile kendisi için iddia etmemiştir. Ona şöyle denilmesi emredilmiştir: “*Ben de sizin gibi bir beşerim ancak bana vahyedilir.*”⁸⁵ Hz. Peygamber, her daim “Rabbim ilmimi artır.” diye Allah’a yalvarırdı. Bütün bu bilgilerden hareketle Burkaî “İmam Sadık’ın çoğu Kur’ân ve akılla çelişen bu vasıfları kendisi için isteyeceğini zannetmiyorum.” demektedir.⁸⁶

4.1.2.3. Metnin *Nehcü'l-Belağa*’ya Arzı

Burkaî, hadis metninin sıhhatini tespit ederken onun *Nehcü'l-belâğa*’ya da aykırı olmamasına dikkat etmiştir. Örneğin, “Yeryüzü hüccetsiz kalmaz.” babının sekizinci hadisin metninde geçen “Allah yeryüzünü Hz. Adem’den günümüze hüccetsiz bırakmamıştır. O, Allah’ın kulları üzerindeki hüccetidir.” rivayetin Nisâ 4/165. âyetine ters olduğu gibi Hz. Ali’nin 90. hutbesinde belirttiği “Peygamberimiz Hz. Muhammet’le birlikte hücceti tamamlanmıştır.” sözüne de ters düşmektedir. Buna ilave olarak Burkaî, “Yoksa sizler Hz. Ali’nin bu haberleri ve içeriklerini bilmediğini mi zannediyorsunuz? Kur’ân’a muhalif olan bu haberleri kabul mu edelim?” diye eleştiriler getirmektedir.⁸⁷

Küleynî, “Dinde derinleşenler imamların kendisidir.” babında üç rivayet aktarmaktadır. Burkaî’ye göre o rivâyetlerin hepsi; Kur’ân’a, akla ve *Nehcü'l-belağa*’ya ters düşmektedir. *Nehcü'l-belâğa* 89. hutbede Hz. Ali’nin, “Bil ki, ilimde derinleşenler; örtülüp gizlenmişleri tefsir etme hususunda bütün bilgisizliklerini ikrâr edişleri, kendilerini büyük gayb kapılarına girmekten müstağni kıldığı kimselerdir. İlmileriyle kuşatıp kavramadıkları şeylerdeki acizliklerini itiraf etmeleri sebebiyle Allah da

⁸⁵ Fussilet 41/6.

⁸⁶ Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 1998, 153-154.

⁸⁷ Burkaî, *Kesrü's-sanem*, 1998, 136.

onları övmüştür.”⁸⁸ ifadeleriyle Burkaî, ilimde imamlar dışında da derinleşenlerin olduğunu belirtmek suretiyle Küleynî’yi dinde derinleşmeyi imamlara has kılmasından dolayı eleştirmektedir.

4.1.2.4. Metnin Şîî inanca Arzı

Burkaî, incelediği hadis metninin sahih olabilmesi için Şîa inancına da ters düşmemesine dikkat etmektedir. Ona göre “saadet ve şekâvet” babının birinci hadisinin metni Şîa mezhebine ters düşmektedir. Hatta Kur’ân ve akılla da uyuşmamaktadır. Hadis metnine göre Allah insanların bazısını saîd bazısını şakî yaratmıştır. Oysa akıl şunu demektedir: “Allah birini şakî olarak yaratıp kıyamet gününde ona azab ederse bu zülümdür. Allah zâlim değildir. Saîd ve şakî olmak insanın kendi uğraşı sonucu oluşmaktadır. İnsan kendi kazancı, ilmi ve amel-i salihıyla saîd olmakta cehaleti ve kötü fiiliyle de şakî olmaktadır.” Kur’ân şunu demektedir: Kâfirler, şakavetlerinin ve küfürlerinin Allah’ın onlardaki iradesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Oysa Nahl 16/35. âyette şöyle buyrulmaktadır: “*Allah’a ortak koşanlar: ‘Allah dileseydi ondan başka hiçbir şeye tapmazdık.’ dediler.*” Zuhuruf 43/20. âyette de aynı şekilde açıklamalar yer almaktadır. Bu bilgileri aktardıktan sonra Burkaî, “Şîîler böyle bir kitaba nasıl itibar ediyor, dinleri ve dünyaları için kâfi addediyor bilmiyoruz. Bununla birlikte râvilerinden meçhul, mezhebi bozuk, zayıf durumlu çokça kişiler bulunmaktadır. Onlar, Şîa mezhebiyle çelişen Cebriye hadislerinin silsilelerini de rivayet etmektedirler. Şîîler Kur’ân’la çelişen kitaba sarılıyorlar, Şîîler Kur’ân düşmanı mıdır?” O bu açıklamalarından sonra Meclisî’nin “Bu haber adalete de terstir.” demek suretiyle rivayeti ıslah etmek istediğini belirtmiştir.⁸⁹

“Âlimlerin yok olması” babının ikinci hadisi Burkaî’ye göre Şîî inancıyla çelişmektedir. Şöyle ki Şîîlere göre âlimin ölümü ve şehadeti İslâm’ı ilerleten şehitlerin efendisi Hz. Hüseyin’in şehadeti gibidir. Onun şehadeti İslâm’ın yayılmasına vesile olmuştur. Fakat Küleynî’nin aktardığı hadiste bunun tersi olarak şöyle denmektedir: “Âlimin ölümü gedik ve hasaret oluşturuyor, hiçbir şeyi engellemiyor.”⁹⁰

Burkaî bazı rivayetler için, “senedi problemlı olmasına rağmen metni sahihtir.” demek suretiyle metni senede öncelemektedir. Ali b. el-Hakem’in rivayet ettiği bir hadisin senedi için “Meclisî’ye göre meçhul ama metninde

⁸⁸ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 163-165. Başka örnek için bkz. 107.

⁸⁹ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 110-111.

⁹⁰ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 1998, 60. Başka örnek için bkz. 121-124.

problem yoktur.”⁹¹ demektir. Bazen de senedi için merfû fakat metnin üzerinde hiçbir toz yoktur demek suretiyle rivayetin metninin sahih olduğunu söylemektedir.⁹²

Sened ve metin tenkidi ile ilgili yukarda aktardığımız bilgilerin çoğunluğunu uygulamalı olarak göstermek için bir baba getirdiği eleştiriyi “örnek bir uygulama” olarak aktarılmasında fayda mülâhaza edilmektedir. “Yeryüzünde sadece iki kişi bile kalsa onlardan biri hüccet olur” babında Küleynî beş kısa hadis aktarmıştır. Meclisî, *Mir’âtü’l-ukûl*’da onun bahsi geçen babta aktarmış olduğu râvileri cerh etmiştir. Şöyle ki Meclisî, 1, 2 ve 4. hadisleri sened bakımından zayıf, 3. hadisi mürsel 5. hadisi de meçhul olarak kabul etmektedir. Hadislerin senedinde geçen Muhammed b. el-Hasan’ı Şîî ulamanın cumhuru bozuk mezhepli addetmiş ve hadislerini delil olarak almamışlardır. el-Hasan’ın bütün haramları helal kılan şiirleri bulunmaktadır. Ayrıca o fisk ve fücür çarşısını yüceltmektedir. Onun rivayetleri hurafelerle doludur. Buna rağmen rivayetlerini *Kâfi*’nin “İmamlar Allah’ın halifesidir.” ve “Teşvik edilen yol” gibi bablarda görmek mümkündür. Diğer râvilerden Muhammed b. Sinan yalancıların en meşhurlarındandır. Hamza b. et-Tayyâr, mechulu’l-hal; Muhammed b. İsa b. Ubeyd’in bütün rivayetleri Kur’ân’a ters düşmektedir. Süheyl b. Ziyâd yalancılarıdır. Kalan diğer râvilerde aynı şekildedir. Görüldüğü üzere Burkaî’ye göre Küleynî bütün fikrini imamları öven rivayetler üzerine kurmuştur. Ona göre Küleynî bununla mezhep için kuruntulu bir imam düşüncesi oluşturmak istediğinden râvilerin durumunun bozukluğu ile ilgili hiçbir düşünceye girmemiştir.

Bu hadislerin metinlerine gelince Burkaî’ye göre hepsinin metinleri Allah’ın kelamına terstir. Şöyle ki Allah, “*Peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın.*”⁹³ buyurmasına rağmen Küleynî, “Yeryüzünde iki kişi de kalsa bunlardan biri diğeri için hüccet olur.” demektir. Burkaî, “Biz niçin?” diye soru sorunca O, şöyle cevap vermektedir: “Çünkü Allah, hiç kimseyi hüccetsiz bırakmaz.” Biz de deriz ki “Allah’ın kitabı ve akıl her daim mevcuttur ve ikisi kişiye hüccet olarak yeter. Ayrıca yalancı râvinin bunu imamdan nakletmesiyle değil Allah’ın imam ve resulün hüccetliğini kendisinin açıklaması gerekmektedir.” Aynı şekilde imam “hadislerimiz Kur’ân’dan tahrir edilmiştir. Eğer sözlerimiz Kur’ân’a muvafık değilse onu biz söylememişiz” demektir. Dolayısıyla burada

⁹¹ Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 2014, 1: 280.

⁹² Burkaî, *Kesrû’s-sanem*, 2014, 1: 282.

⁹³ Nisa 4/165

Kur'ân'a muhalefet söz konusudur. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için Burkaî okuyucuyu "sünnetin alınması ve kitabın şahitleri" babına yönlendirmektedir. Ona göre bu babın rivayetleri o babın rivayetleriyle de çelişmektedir.⁹⁴ Burkaî bu şekilde sened tenkidinden sonra metin tendikidi yapmak suretiyle rivayetlere bir değer biçmektedir. Onun ve diğer alimlerin sened ve metinle ilgili yapmış oldukları değerlendirmeler doğrulanabildiği gibi yanlışlanabilmektedir. Binaenaleyh konu ictihâdî bir konudur.

Sonuç

Mezhep içi tenkitlerin mezhepler arası yapılanlara göre daha tutarlı ve daha dikkat çekici olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Şîa'nın içerisinde büyümüş, onu kılcal damarlarına varana kadar bilen Burkaî gibi bir âlimin hayatı pahasına yaptığı tenkitler ve yazdığı eserler mezhep içi düşünsel sorgulamalar için dikkate değerdir. Burkaî, aldığı eğitim ve yaptığı okumaların sonucunda Şîî dünyasının geri kalmışlığının ve bölünmüşlüğüünün temel sebebi olarak hadis kaynaklarında aktarılan dinin aslına uymayan rivayetler olduğu sonucuna varmıştır. O, Müslümanların eski günlerine tekrar geri dönmesi için hadislerin arasına karışmış olan Kur'ân'a ve akla uymayan rivayetlerin ayıklanması gerektiğine inanmaktadır. O, bu düşüncesini gerçekleştirmek için *Kesrû's-sanem* gibi pek çok eser kaleme almıştır. O, mezkûr eserinde Küleynî'nin *el-Kâfî*'sinin çok dikkatli ve tahkikli bir şekilde okunması gerektiğini, rivayetlerinin sened ve metin açısından araştırılmadan üzerinde inanç inşa edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Burkaî, Kur'ân ve akla mugayir rivayetler naklettikleri için hadis kitaplarının yazarlarını, rivayetlerini ve râvilerini sert bir dille eleştirmektedir. Bu noktada bütün Şîa'nın sıklığında ittifak ettiği Küleynî'yi cahil, yalancı, tahrifçi vb. vasıflara sahip kişilerin rivayetlerini aktarmasından dolayı tenkit etmektedir. Küleynî'yi eleştirirken onun "Kur'ân'a muhalif hadis aktarmayacağını" belirtmesine rağmen eserinde Kur'ân'a aykırı çokça rivayetler aktardığını, meramını tam anlatamadığını, konu başlığıyla ilgisiz haberler aktardığını ve hadis yerine imâmların fetvalarını naklettığını ileri sürmektedir. O, Şîî dünyada Kur'ân'dan sonra en çok okunan eser olan *el-Kâfî*'yi bidat ve hurafelerle dolu Şîîleri bölen bir eser olarak görüp eleştirdiğinden pek çok tartışmanın odağı haline gelmiştir.

⁹⁴ Burkaî, *Kesrû's-sanem*, 1998, 137-138.

Burkaî'ye göre hadislerin sıhhatini belirlemede sened tenkidi tek başına yeterli değildir. Senedde geçen râvileri adalet ve zabt yönüyle değerlendirdikten sonra onların aktardığı metni kendisinin belirlediği kriterlere arz etmektedir. Burkaî, hadis metinlerini tenkit ederken onları Kur'ân, sahih sünnet, *Nehcü'l-belâga* ve akla arz etmektedir. Onlara muhalif rivayetlerin senedleri sahih olsa bile zayıf kabul etmektedir. Dolayısıyla onun metnin sahihliğini senedinkine tercih ettiği görülmektedir.

Burkaî'nin düşüncesinin ve yaptığı tenkitlerinin bir değeri olsa da onun bu fikirleriyle Şîa'nın ana damarını/düşüncesini temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. O, eleştirilerinde Şîa'nın hadis usûlü kurallarına fazla riayet etmemektedir. Her ne kadar sened ve metin tenkidi yaptıktan sonra rivayeti kabul ediyor olsa da onun yaptığı bu işlem de en nihayetinde bir ictihattır. Malum olduğu üzere ictihatlar doğrulanabilir ve yanlışlanabilir görüşlerdir. Onun fikirlerinin kat'î ve herkesi bağlayan bir hüviyet taşımadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Son tahlilde, Şîa düşüncesinin genel kabullerinden uzak olan bu metoduna yüzde yüz doğru denilmemeli ve bütün Şîa mezhebine atfedilmemelidir.

Kaynakça

Burkaî, Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-. *Berresiye İlmî der Ehâdis-i Mehdi*, ts.

Burkaî, Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-. *el-Hurâfâtü'l-vâfire fi ziyâreti'l-kubûr*. çev. Sa'd Mahmud Rustem, ts.

Burkaî, Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-. *Kesrî's-sanem arzu ahhâri'l-usûl ale'l-Kur'ân ve'l-ukûl*. çev. Sa'd Mahmud Rustem. 2 Cilt. Medine: Dâru'l-Akide li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı., 2014.

Burkaî, Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-. *Kesrî's-sanem ev mâ verede fi'l-kutubi'l-mezhebiyyeti mine'l-umûri'l-muhâlefe li'l-Kur'âni'l-Kerim ve'l-Akl*. çev. Abdurrahim Mollazâde Belûşî. Beyrut: Dâru'l-Beyârik, 1. Baskı., 1998.

Burkaî, Ebü'l-Fazl b. er-Rızâ el-Kummî el-. *Sevânihi Eyyâm Der Zindegânî Hâdimu'l-İslâm Allâme-i Burkaî*. thk. İshâk Debîrî. Riyâd: Dâru'l-Âl ve's-Suhb, 1. Baskı., 1429.

Emîn, Muhsin b. Abdülkerîm b. Ali. *A'yânu's-Şîa*. thk. Hasan el-Emîn. 1-12 Cilt. Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbuât, 1983.

Hubbullâh, Haydâr. *Nazâriyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şîi*. Beyrut: Dâru'l-İntişâr el-Arabî, 1. Baskı., 2006.

Kutluay, İbrahim. *Şîa'da Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Baskı., 2020.

Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad*. İstanbul: Klasik, 2017.

Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî el-. *Bihârü'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım., 1403.

Öz, Mustafa. "Küleynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/538-539. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özpınar, Ömer. *Şîi Hadis Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2018.

Sofuoğlu, M. Cemal. "el-Kâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Tefrişî, Mustafa b. Hüseyin. *Nakdû'r-ricâl*. thk. Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Turâs. 5 Cilt. Kum: Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Turâs, 1377.

Ünügür, Peyman. *Şîa'da Metin Tenkidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.